

HOOFDSTUK I INLEIDING

1.1 Bedrijven in de samenleving. Wat is mooier: groot of klein?

Bedrijven vervullen een motorfunctie in de moderne samenleving. Dit wordt op veel verschillende manieren zichtbaar. Bedrijven bieden werk. Ze produceren goederen en diensten, verschaffen beleggingswinsten en arbeidsinkomens. Bedrijven schragen via hun belastingafdrachten ook de overheidssector. Maar de motorfunctie behelst nog meer dan alleen werk, inkomen en belastingen. Marktrelaties van bedrijven zijn ook de vormende krachten bij het ontstaan van ruimtelijke netwerken en interacties. Locatiekeuzes van bedrijven zijn in belangrijke mate bepalend voor de plaats waar zich bevolkingsconcentraties vormen en ook tussen welke plaatsen infrastructuur wordt aangelegd. De structuur van het bedrijfsleven, alsmede de richting waarin die zich ontwikkelt, is alles bij elkaar genomen zowel in de maatschappelijke als in de ruimtelijke orde een factor van overheersend belang. Kennis van de structuren en ontwikkelingstendenzen in het bedrijfsleven is daarom ook van cruciaal belang voor het begrijpen van veel ontwikkelingen die zich in de samenleving voordoen; zeker van de ruimtelijke effecten die daarbij optreden, niet in de laatste plaats als de overheid de ambitie koestert daarbij sturend te kunnen optreden. In Nederland heeft de overheid die ambitie zeker, getuige het met regelmaat uitbrengen van nota's over het ruimtelijk-economisch beleid.

In de loop van de tijd zien we dat zeer verschillende ideeën zijn ontstaan over de richting waarin het bedrijfsleven zich ontwikkelt, als vormgevend onderdeel van de globale samenleving. In de jaren 70 van de vorige eeuw werden in de meeste westerse landen de contouren zichtbaar van een moderne groei-economie, die was opgebloeid uit de periode van economische reconstructie na de Tweede Wereldoorlog. De gangbare opinie was dat die moderne economie vooral 'post-industrieel' van karakter was en gedomineerd werd door steeds groter wordende bedrijven. De term 'post-industriële samenleving' werd voor het eerst genoemd in 1959 door de socioloog Daniel Bell, toen voorzitter van een commissie van de Amerikaanse Academie van Kunsten en Wetenschappen die zich bezighield met vooruitkijken naar het jaar 2000. Filosoferen over het jaar 2000 was gedurende de jaren 50 en 60 van de 20^e eeuw trouwens een geliefkoosd thema in kringen van wetenschap en beleid, ook in Nederland (Kwee 1979). Futuroloog Bell zag de steeds omvangrijker en complexer wordende productiestelsels van het grootbedrijf als meest wezenlijke kenmerk van de post-industriële samenleving. 'Post-industrieel' sloeg op het gegeven dat die productiestelsels steeds minder industriële en steeds meer diensten functies vervulden. Hij voorzag voorts een geleidelijke integratie van de leiding van het grootbedrijf met de wetenschap en het overheidsbeleid. Het persoonlijk ondernemerschap in de vorm zoals we dat uit het traditionele midden- en kleinbedrijf kennen zou geleidelijk kunnen verdwijnen.

Al vrij snel na het optreden van Bell c.s. kantelde het beeld van de rol van het bedrijfsleven in de toekomstige samenleving in een heel andere richting. De wereldwijde economische recessie aan het begin van de jaren 80 maakte ondubbelzinnig duidelijk dat het

grootbedrijf onder omstandigheden vaak eerder optreedt als vernietiger dan als schepper van werkgelegenheid! In een reactie hierop ontstond met betrekking tot het bedrijfsleven een 'small is beautiful' filosofie. Zeer bepalend was hierbij het onderzoek betreffende 'the job generation process' van de Amerikaan David Birch, dat in 1979 werd gepubliceerd. Wat Birch deed, was cijfers over de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de Verenigde Staten uiteenrafelen naar wat hij noemde 'the components of economic change': oprichting van nieuwe bedrijven, groei en krimp van bestaande bedrijven, verplaatsing van bedrijven en opheffing van bedrijven. Verrassenderwijze bleken juist jonge en kleine bedrijven (met minder dan 20 werknemers) de grootste bijdrage aan de ontwikkeling van de werkgelegenheid te bieden: tweederde van alle nieuwe banen in de VS in de jaren 70 kwam voor hun rekening. Niet het grootbedrijf maar het midden- en kleinbedrijf is de eigenlijke motor van de economie! Dit zeer verrassende gegeven zorgde voor een snelgroeïende en wereldwijde interesse in starters en andere jonge kleine bedrijven als aanjagers van het proces van economische groei, wat weer de basis legde voor een onderzoeksbenadering die bekend kwam te staan als 'bedrijvendemografie'. In de bedrijvendemografie worden de structuur en ontwikkeling van bedrijvenpopulaties onderzocht net zoals demografen bevolkingspopulaties benaderen: door het analyseren van de processen van geboorte, sterfte en migratie. In Nederland was Wever de eerste die deze benadering toepaste op cijfermateriaal uit de Handelsregisters van de Kamers van Koophandel (Wever 1984), en sindsdien zijn er vele bedrijfsdemografische analyses en publicaties over het Nederlandse bedrijfsleven verschenen.

Wetenschappelijk gezien is de bedrijvendemografie te zien als een nieuwe onderzoekstrategie in de economische geografie, die verband houdt met de 'organisation ecology' en 'industrial organisation' tradities uit de sociale en economische wetenschappen en in feite ook met de evolutionaire benadering van ruimtelijk-economische ontwikkeling (Nelson en Winter 1982, Hannan en Freeman 1989, Carroll en Hannan 2000, Boschma et al. 2002). Meer filosofisch en futurologisch gezien betekent de verschuiving van aandacht van het groot- naar het kleinbedrijf ook een verschuiving van het toekomstbeeld van Bell naar dat van Macrae (1977). Tegenover Bell's beeld van een verdwijnend ondernemerschap stelde Macrae het beeld van de 'ondernemersrevolutie': een nieuwe ontplooiing van het ondernemerschap, die ook bepaalde in het verleden door de overheid overgenomen taken weer in private handen zag brengen, en die ook *binnen* de overheidssector een meer ondernemende houding van taakverantwoordelijke leidinggevendenden zal opleveren. Niet letterlijk iedereen kan ondernemer zijn, maar wel veel meer mensen dan voorheen, mensen die daarbij een wisselende mate van eigen risico kunnen aanvaarden. Vanzelfsprekend is in Macrae's wereldbeeld het gemiddelde bedrijf klein, of is een wat grotere organisatie gesplitst in taakverantwoordelijke kleine business units, en zijn daardoor de werknemers veel nauwer bij de organisatie en de productie betrokken. Democratisering van de werknemers wordt aldus door de kleinere schaal op natuurlijke wijze tot stand gebracht.

Een kwart eeuw later, nu het magische jaar 2000 inmiddels is verstreken, is wel duidelijk geworden, dat het nog niet zo makkelijk is om te zeggen of de filosofie van de grote of de kleine schaal bevestiging heeft gekregen in de feitelijke ontwikkelingen in bedrijfsleven en samenleving. In zeker opzicht zijn ze *beide* waar geworden! In veel landen, zeker ook

in Nederland, neemt het aantal nieuwe bedrijven trendmatig toe, en wordt ondernemerschap gestimuleerd (Min. EZ, 1999a). Bovendien is ook sprake van een privatiseringsbeweging en van een ondernemender opstelling binnen bepaalde onderdelen van de publieke sector zoals universiteiten en hogescholen, ziekenhuizen, uitvoeringsorganisaties van de sociale verzekeringen en allerhande facilitaire diensten. Maar daartegenover staat dat het grootbedrijf zeker niet aan het verdwijnen is. Integendeel: er zijn juist regelmatig fusiegolven in het bedrijfsleven waar te nemen, het fenomeen van de multinationale multiproduct organisatie breidt zich steeds meer uit van de industrie naar de dienstensector, en globalisering is één van de meest beeldbepalende trends van de samenleving 2000+ geworden! Toch zit er in de aldus wél doorgaande groei van het grootbedrijf ook weer veel nieuwe kleinschaligheid verborgen. De informatie- en telecommunicatie revolutie maakte het mogelijk grote organisaties in kleine stukken op te breken en in de ruimte te verspreiden naar de meest kosten- en opbrengst-gunstige locaties voor elk onderdeel apart, met behoud van de concernrelatie en de concern-identiteit. Veel productie en dienstverlening wordt nog wel *gecontroleerd* vanuit grote ondernemingen, maar feitelijk *uitgevoerd* door kleine, zelfstandige subcontractors. 'Think globally, and act locally' is het adagium van deze organisatievorm. En last but not least gedragen veel grote bedrijven zich sinds Macrae's 'ondernemersrevolutie' feitelijk steeds meer als een verzameling van kleine bedrijven, namelijk door 'pushing decision making down through the management ranks, restructuring themselves around teams and product-based units' (The Economist 1995).

1.2 Ondernemerschap in de samenleving: Nederland vergeleken

Hoe ondernemend is Nederland eigenlijk? Ondernemerschap heeft zeker de tijdgeest mee. Na de vrolijke jaren 70, waarin iedereen met zichzelf bezig was en de overheid voor ons zorgde, brak na de sombere crisisjaren 80 in de negentiger jaren het besef door van de 'eigen verantwoordelijkheid'. We moeten zelf het heft in handen nemen van ons bestaan en aan onze toekomst bouwen, en wat is daarvoor beter geschikt dan eigen baas zijn? Het economisch tij zat bovendien ook erg mee, en dat schiep in ieder geval de voorwaarden voor een groei in ondernemerschap. De cijfers zijn dan vervolgens enigszins ontzuenderend. Internationaal vergelijkend onderzoek naar ondernemerschap leert dat de ondernemersgeest in Nederland niet heel sterk ontwikkeld is. Sinds 1999 raamt de Global Entrepreneurship Monitor (GEM) jaarlijks wereldwijd het aantal 'nieuwe' ondernemers. De GEM doet dit op basis van representatieve steekproeven onder de beroepsbevolking van 18 tot en met 64 jaar oud in verschillende landen. In het jaar 2002 waren er 37 landen bij dit onderzoek betrokken (de zgn. GEM-landen).

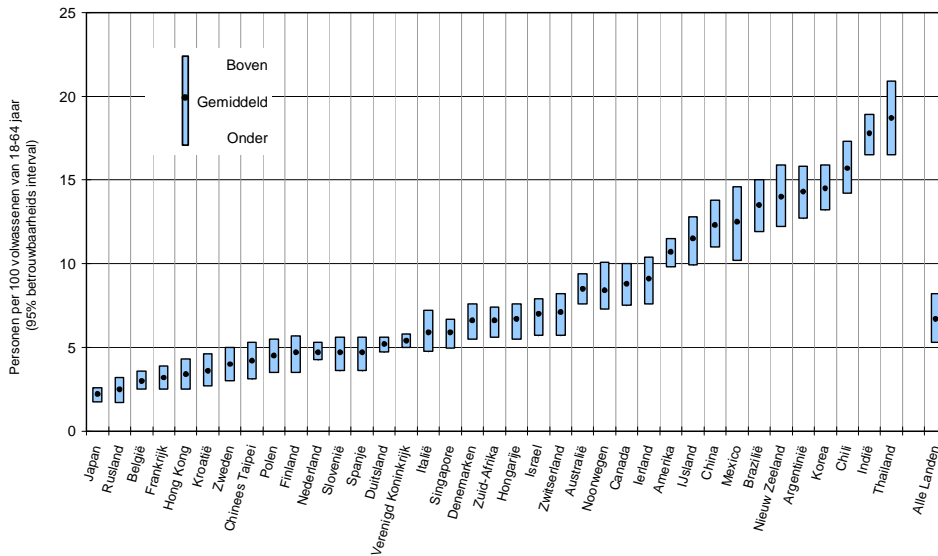
Ongeveer 286 miljoen personen, ofwel 12 procent van de 2,4 miljard personen van 18 tot en met 64 jaar oud in de 37 GEM landen, waren òf actief betrokken bij het oprichten van een bedrijf, òf zij waren de eigenaar of manager van een bedrijf dat in het voorjaar van 2002 nog geen 42 maanden oud was. Omdat de 37 GEM-landen samen ongeveer 62 procent van de wereldbevolking omvatten, zou je omgerekend kunnen zeggen dat er wereldwijd ongeveer 460 miljoen 'nieuwe' ondernemers zijn. Deze schatting van 460 miljoen ondernemers is waarschijnlijk zelfs aan de lage kant, omdat de ontwikkelingslanden, met name Afrikaanse landen, niet vertegenwoordigd zijn in de steekproef. Met zo'n kleine half miljard nieuwe ondernemers is entrepreneurship niet

alleen een belangrijk economisch verschijnsel, maar wellicht nog eerder een sociaal proces dat diep in de samenleving insnijdt. Ter vergelijking: er werden volgens de Population Reference Bureau in 2002 wereldwijd zo'n 131 miljoen babys geboren.

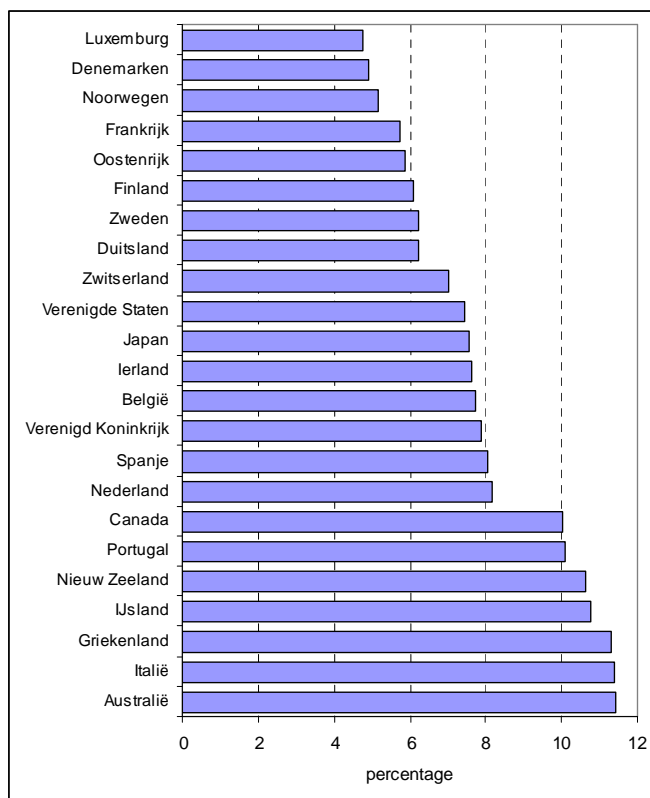
Niet alleen het Nederlandse cijfer in deze enquête is interessant. Figuur 1.1 laat de TEA-index zien van 37 GEM-landen. De TEA-index (total entrepreneurial activity) is een geharmoniseerde maat voor de mate waarin ondernemingsactiviteiten plaatsvinden. De TEA-index geeft het percentage van de beroepsbevolking weer dat òf actief betrokken is bij de oprichting van een onderneming, òf dat de eigenaar of manager is van een onderneming van uiterlijk 42 maanden oud. De staven in de grafiek geven de 95 procent betrouwbaarheidsintervallen weer van de TEA-index, zij geven de precisie van de ramingen aan. Het percentage ondernemers verschilt sterk per land. In Japan, Rusland en België bijvoorbeeld, maken de startende ondernemers minder dan drie procent van de beroepsbevolking uit, terwijl in landen als India en Thailand dit percentage groter is dan 18. De TEA-index is het laagst in een aantal Aziatische 'tigers' (Japan, Hong Kong, Chinees Taipei en Singapore), maar ook in Centraal Europa (Rusland, Kroatië, Polen, Slovenië en Hongarije). Het percentage startende ondernemers is iets hoger in de landen van de Europese Unie en Israël, maar de cijfers hier halen het niet bij de TEA-indices in de Angelsaksische wereld. Het hoogst zijn de cijfers voor Aziatische ontwikkelingslanden (China, Korea, India en Thailand).

Hoe interessant deze internationale vergelijking ook is, er zijn wel een paar kanttekeningen bij te maken. Het is maar de vraag of je landen op deze manier kunt vergelijken. Volgens de definitie van ondernemerschap in de GEM enquête zijn boeren in ontwikkelingslanden, hoe arm ook, eveneens ondernemer, evenals schoenpoetsers, zelfstandige riksja-rijders, toffee-verkopers enzovoorts. In een ontwikkelde samenleving komen deze categorieën nog maar in beperkte mate voor, en is het productieproces georganiseerd in ondernemingen van zekere omvang, waardoor interne schaalvoordelen kunnen optreden. Ondernemerschap is dus relatief hoger in ontwikkelingslanden, waar de landbouwsector nog een groot deel van de werkgelegenheid voor zijn rekening neemt, en veel mensen door economische omstandigheden gedwongen zijn om voor zichzelf en eigen risico "iets" te ondernemen om in hun levensonderhoud te voorzien (necessity entrepreneurship). Daarentegen is veel ondernemerschap in ontwikkelde landen het gevolg van het zien van kansen en mogelijkheden om "iets" te beginnen (opportunity entrepreneurship). Een vergelijking van Nederland met India is daarom wellicht niet zo'n goed idee, maar de meer zinnige vergelijking met andere Europese landen toont ook hier aan dat Nederland ook in deze vergelijkbare groep niet tot de meest ondernemende landen behoort.

Op een andere schaal scoort Nederland overigens weer wel hoger. Het aantal startende ondernemers zegt nog niets over het *aantal* ondernemers als zodanig. Het aantal ondernemers in een land, of beter gezegd de *ondernemersratio* (het aantal ondernemers als fractie van de (potentiële) beroepsbevolking) wordt niet alleen door het aantal starters bepaald, maar ook door het sterftcijfer. Zo is het oprichtingscijfer in de VS hoger dan in

Figuur 1.1 Index voor ondernemersactiviteit voor 37 landen. Bron: Global Entrepreneurship Monitor, 2002

Figuur 1.2 Bedrijfseigenaren (Bron: EIM Bliss Compendia) als percentage van de potentiële beroepsbevolking (Bron: Population Reference Bureau: 2002 World Population Data Sheet).

Nederland, maar eveneens het opheffingscijfer. Als gevolg daarvan is de ondernemerschapsratio in Nederland uiteindelijk iets hoger (8,1 procent) dan in de VS (7,8 procent: zie figuur 1.2).

Uit dit kort geschetste profiel kan worden geconcludeerd dat Nederland op zich geen slecht ondernemersklimaat heeft, maar dat het starten van een onderneming hier minder aantrekkelijk is dan in vergelijkbare landen. Deze conclusie wordt ondersteund door ander onderzoek (Min. EZ/EIM, 2001, 2002, 2003). Hoewel de omstandigheden relatief goed te noemen zijn, laten slechts relatief weinig Nederlanders zich verleiden om de stap te wagen naar het ondernemerschap. Factoren die hiertoe bijdragen zijn onder andere het ontbreken van een goede ondernemerscultuur, waarbij risico nemen gewaardeerd wordt; de door banken en institutionele beleggers gedomineerde kapitaalmarkt, die niet erg genegen is geld te steken in starters en innovatieve (en dus riskante) ondernemingen, en tegelijkertijd het bijna ontbreken van privé investeringskapitaal; en tenslotte de arbeidsmarkt, die onvoldoende flexibel is, en waar moeilijk geschikte arbeidskrachten te vinden zijn.

1.3 Over innovatie, beleid en planning

Het gaat natuurlijk niet om aantallen kleine/grote bedrijven alleen. Het 'monitoren' en vergelijken van geboorte/sterfte, groei/krimp, immigratie/emigratie van bedrijven is – net als in de bevolkingsdemografie – slechts het begin van de analyse. Het gaat uiteindelijk om de processen die schuilgaan *achter* de demografische gebeurtenissen, en die de *verklaring* vormen voor de waargenomen ontwikkelingen ('event-history' benadering). De bedrijfsdemografische analyses dienen ertoe daar hypothesen voor aan te dragen. Een voorbeeld van de bedoelde relatie vinden we bij de *innovaties* in het bedrijfsleven, die algemeen beschouwd worden als de dragers van lange termijn groei en -ontwikkeling in de samenleving. De klassieke veronderstelling is, dat juist het grootbedrijf, met zijn massale en planmatige inzet van geldmiddelen in onderzoek en productontwikkeling (R&D) innovaties voortbrengt. Het feit dat vele van de nu bekende multinationals ooit zijn voortgekomen uit doorbraken in productinnovatie in de derde en vierde Kondratieff golf maakt die veronderstelling ook plausibel. Inmiddels is duidelijk geworden, dat juist het MKB ook een zeer grote rol speelt bij innovatieprocessen, met name in de snelle verbreiding ervan (Prince 2002). Deze wetenschap heeft aanzienlijk bijgedragen aan de wens om meer zicht te krijgen op de groei van jonge en (succesvolle) kleine bedrijven, met inbegrip van de rol die omgevingsrelaties spelen bij hun ontstaan, hun ontwikkeling, en hun locatiegedrag – bedrijvendemografie in dienst van de op verklaring van innovatie gericht onderzoek (Stam 2003).

De uitkomsten van bedrijfsdemografisch onderzoek dienen niet alleen voor het schragen van toekomstfilosofieën of wetenschappelijk theorieën, maar kunnen uitdrukkelijk ook concrete aangrijpingspunten voor beleid opleveren, zowel binnen het bedrijfsleven zelf, als bij de overheid die ruimtelijk-economische trends probeert te sturen. Een belangrijke functie van de demografie is van oudsher het voorspellen van ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking. Nu is voorspellen in de economie een uiterst hachelijke activiteit, maar met behulp van goed gekozen scenario's kun je wel inzicht

krijgen in een scala aan mogelijke toekomstige ontwikkelingen en de onzekerheden die daarmee gepaard gaan. Bedrijvendemografie kan in die toekomstscenario's een rol spelen. Zo wordt in de *Nota Ruimtelijk Economisch Beleid* (Min. EZ, 1999b) benadrukt dat er voldoende beschikbare bedrijventerreinen van goede kwaliteit en met een optimale bereikbaarheid worden ontwikkeld. De gevolgen van diverse ruimtelijke scenario's kunnen met behulp van bedrijfsdemografische prognosemethoden worden onderzocht.

Niet alleen op nationaal niveau, ook het *lokaal-economisch beleid* kan zijn voordeel doen met het beter en gedetailleerder volgen van trends op het gebied van geboorte, sterfte, groei, krimp, en last but not least verplaatsing van bedrijven. Wat zou de planning van bedrijfsterreinen niet veel efficiënter kunnen verlopen als min of meer *voorspelbaar* was waar en wanneer zich welke vraag zou voordoen! Analoog aan de manier waarop de vraag naar woonruimte kan wordt bepaald met behulp van kennis over de dynamiek in de woningbehoevende eenheden (de huishoudens) zou de kennis over de dynamiek in de bedrijvenpopulatie aangewend kunnen worden om de vraag naar bedrijfsruimte goed te ramen. Er is inderdaad een relatie tussen bedrijfsdemografische gebeurtenissen van oprichting en opheffing en de ontwikkelingen in vraag en aanbod van bedrijfsruimte (Van Wissen 2004).

1.4 Leeswijzer

Dit boek bevat tien hoofdstukken, geschreven door onderzoekers van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Het eerste hoofdstuk is de inleiding, waarin alle bijdragen worden geïntroduceerd. Het afsluitende hoofdstuk bevat een aantal dwarsverbanden, biedt verdere perspectieven voor onderzoek en beleid, en bevat aanvullende conclusies die de inhoud van de afzonderlijke hoofdstukken overstijgen.

In de tien hoofdstukken van het boek komen vragen aan de orde als: wat is de regionale verdeling van nieuwe bedrijvigheid; wat is het regionaal patroon van bedrijfsverplaatsingen; waar bevinden zich de oude bedrijven in Nederland; en: groeien bedrijven in alle regio's van Nederland even hard? Niet alleen wordt gekeken naar de regionale patronen, ook wordt inzicht gegeven in de achtergronden van ontwikkelingen, worden verklaringen gegeven voor regionale verschillen in bedrijvendynamiek en worden relaties gelegd met regionale beleidsaspecten. In het boek worden diverse schaalniveaus gehanteerd: van het macro-niveau van de stand en ontwikkeling van de bedrijvenpopulatie in Nederland, het meso-niveau van de regionale en sectorale verschillen, het lokale niveau van de kleine ruimtelijke eenheden zoals gemeentes en postcodes, tot het micro-niveau van het individuele bedrijf.

De hoofdstukken bestrijken de bedrijfsdemografische componenten oprichtingen, opheffingen, bedrijfsmigratie en groei en krimp van bedrijven. De auteurs van de diverse hoofdstukken belichten hun onderwerp op verschillende manieren, ieder vanuit het eigen onderzoek. In een aantal gevallen leidt dat tot een bijdrage die als een inleiding kan worden beschouwd over een bedrijfsdemografische component. In andere hoofdstukken, zoals hoofdstuk 3 over de micro-dynamiek in een steekproef van 2000 bedrijven,

hoofdstuk 4 over oprichtingen, hoofdstuk 7 over oude bedrijven, en hoofdstuk 9 over bedrijvendynamiek in Noord Nederland, heeft het hoofdstuk een meer thematische inslag. Over fusies, afsplitsingen, en andere meer gecompliceerde gebeurtenissen, hoe interessant ook, is in een bedrijfsdemografische context nog niet veel onderzoek gedaan, en deze onderwerpen komen daarom ook niet aan bod in dit boek.

Het tweede hoofdstuk, *De demografie van bedrijven in Nederland: stand en loop nader bekeken* (Corina Huisman en Leo van Wissen) is bedoeld om een algemeen overzicht van de bedrijvendynamiek in Nederland te geven, waarbij gebruik gemaakt wordt van diverse bronnen. Het is een demografisch overzicht van de stand en ontwikkelingen in de populatie van bedrijven. Zaken die hierbij aan de orde komen zijn onder andere: inzicht in de verschillende gegevensbronnen die hierbij gebruikt kunnen worden; overeenkomsten en verschillen tussen deze databronnen; de rol van verschillende definities en doelpopulaties; overzicht van het aantal bedrijven in Nederland, gemeten naar diverse gegevensbronnen; statistieken van ondernemers versus ondernemingen; inzicht in de verschillende demografische componenten oprichting, opheffing, migratie; ontwikkelingen in de tijd en regionale verschillen.

In hoofdstuk 3, *Overleven en aanpassen in het bedrijvenlandschap: ruimtelijk-economische dynamiek van tweeduizend bedrijfsvestigingen 1998-2003*, van Paul van Steen wordt het microniveau van de bedrijvendynamiek belicht. Het doel van dit hoofdstuk is om inzicht te krijgen in een aantal veranderingen op bedrijfsniveau van een steekproef van bedrijven in de periode 1998-2003. Hier wordt gekeken naar opheffingen en bedrijfsverplaatsingen, maar ook veranderingen in de ruimtelijke organisatie van ondernemingen met meerdere vestigingen, en veranderingen van bedrijfsnamen.

Het vierde hoofdstuk, *Oprichtingen door bedrijven en individuen* is geschreven door Sierdjan Koster. Van alle gebeurtenissen rondom een bedrijf spreekt de start in beleidskringen misschien wel het meest tot de verbeelding. Het aantal startende bedrijven zegt iets over de innovativiteit en het creërende vermogen van een economie. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat er veel onderzoek bestaat naar dit verschijnsel. Typische uitkomsten zijn kaartjes met de ruimtelijke verspreiding van nieuwe bedrijvigheid (per gemeente, COROP of provincie). Dit hoofdstuk voegt iets toe aan deze beschrijvingen door nieuwe bedrijven op te delen in twee groepen, individuele starts en starts die een basis hebben in bestaande bedrijven (spin-offs). Het hoofdstuk geeft een theoretische achtergrond voor de tweedeling. Bovendien wordt met gegevens afkomstig van de Kamers van Koophandel getoond wat deze tweedeling betekent voor de ruimtelijk verdeling van nieuwe bedrijvigheid. Er blijkt een aanmerkelijk verschil te bestaan tussen het spreidingspatroon van individuele start en die van spin-offs.

Groei en krimp van bedrijven in Nederland is de titel van het vijfde hoofdstuk, geschreven door Leo van Wissen. Ook werkgelegenheidsdynamiek kan door een bedrijfsdemografische bril worden bekeken. Toe- of afname van het aantal werkzame personen wordt in dit hoofdstuk uiteengelegd in de demografische componenten oprichting, opheffing, groei en krimp. Op deze manier is zichtbaar wat de rol van elk van deze componenten is in de werkgelegenheidsgroei. Onderzocht wordt of hierbij ook regionale verschillen van belang zijn. Een andere vraag die in dit hoofdstuk wordt aangeroerd is de relatie tussen bedrijfsomvang en bedrijfsgroei, en de hiermee

samenhangende vraag of er verschillen zijn in gemiddelde bedrijfsgrootte tussen regio's en of bedrijven in alle regio's gemiddeld even snel groeien.

In hoofdstuk 6, *Bedrijfsverplaatsingen* geeft Piet Pellenbarg een overzicht van de actuele ontwikkelingen in bedrijfsverplaatsingen in Nederland. Er wordt aandacht geschonken aan de beschikbaarheid en kwaliteit van de gegevens omtrent bedrijfsverplaatsingen, de historische trend in de bedrijfsmobiliteit en de rol van verplaatsingen voor de regionale economie en werkgelegenheid, mede ten opzichte van andere demografische componenten oprichtingen en opheffingen. Ook het ruimtelijke patroon komt ter sprake, waarbij vooral stromen in en uit de Randstad aandacht krijgen, alsmede de verschuivingen van het patroon in de tijd, van gerichte deconcentratie naar kris-kraspatronen. Een en ander hangt samen met verschuivingen in de motieven voor bedrijfsverplaatsingen. Ook de rol van de overheid wordt hierbij belicht.

In hoofdstuk 7, *Sterfte onder bedrijven: opheffingen en faillissementen* (Aleid Brouwer en Leo van Wissen) komen vragen aan de orde als: hoeveel bedrijfssluitingen zijn er in Nederland en zijn er regionale verschillen? Zijn er ook verschillen in de tijd merkbaar? Wat is het verschil tussen opheffingen en faillissementen? Wat zijn de redenen voor bedrijfssluiting en zijn deze regionaal verschillend? Met materiaal van de Kamers van Koophandel, het CBS, het Nederlandse Faillissementen Register en het LISA worden een aantal antwoorden gegeven.

De aandacht in onderzoek en beleid is sterk gericht op jonge bedrijven en nieuwe ondernemers. In hoofdstuk 8, *Overlevers op de lange termijn*, geschreven door Aleid Brouwer, wordt de andere kant van het leeftijdspectrum belicht. Hier staat de ruimtelijke verdeling van oude bedrijven in Nederland centraal. Oude bedrijven, zoals gedefinieerd in deze studie, zijn thans nog actieve bedrijven die zijn opgericht vóór 1851. Een mogelijke verklaring voor de verschillen in 'overlevingskansen' wordt gegeven. Naast de ruimtelijke verdeling van deze oudjes wordt in dit hoofdstuk ook aandacht gegeven aan de ruimtelijke economische geschiedenis van Nederland, leeftijdsopbouw van de bedrijvenpopulatie in Nederland en diverse bedrijfskarakteristieken van de oude bedrijven in Nederland.

Terwijl de overige hoofdstukken heel Nederland bestrijken, wordt in het negende hoofdstuk een regionale focus gekozen. In *Atlas van de bedrijvendynamiek en werkgelegenheidsgroei in de regio Groningen-Drenthe 1998-2002*, van Gerke Hoogstra richt de aandacht zich op de vraag wat de bijdrage is van de verschillende vormen van bedrijvendynamiek aan de banencreatie, banenvernietiging en werkgelegenheidsgroei in de regio Groningen-Drenthe. Naast een weergave van deze cijfers voor de provincie Drenthe, de gemeente Groningen en overig Groningen afzonderlijk (die worden vergeleken met cijfers uit eerdere studies) wordt een aantal kaartbeelden gepresenteerd, die inzicht geven in de ruimtelijk-economische ontwikkelingsprocessen die zich voordoen binnen de regio. Hierbij wordt de voortvarende dan wel achterblijvende werkgelegenheidsgroei in bepaalde dorpen en steden in het gebied tegen het licht gehouden en 'verklaard' aan de hand van de waar te nemen bedrijvendynamiek. Dit hoofdstuk integreert in feite de verschillende bedrijfsdemografische componenten op het regionale en lokale niveau.

In hoofdstuk 10, *Conclusies en beleidsoverwegingen* (Piet Pellenbarg, Paul van Steen en Leo van Wissen) worden de belangrijkste conclusies uit de verschillende hoofdstukken nogmaals belicht, en met elkaar in verband gebracht. Verschillende kruisverbanden

tussen de bijdragen worden hier aangestipt. Welke onderzoekslijnen voor de toekomst kunnen hieruit worden gedestilleerd? Een belangrijk aspect is ook de mogelijke beleidsimplicaties van deze bijdragen.

Referenties

Birch, D.L. (1979) *The job generation process*. MIT, Cambridge University Press

Boschma, R.A., K. Frenken and J.G. Lambooy (2002) *Evolutionaire economie. Een inleiding*. Bussum: Coutinho

Carroll, G.R., and M.T. Hannan (2000) *The Demography of Corporations and Industries*. Princeton Univ. Press, NJ

Hannan, M.T. and J. Freeman (1989) *Organizational ecology*. Cambridge Mass.: Harvard University Press

Kwee, S.L (1979) Nederland op weg naar een post-industriële samenleving? In: S.L. Kwee, J.G. Lambooy, J. Buit en M. De Smit (red.) *Nederland op weg naar een post-industriële samenleving?* Assen: Van Gorcum, p. 5-32

Macrea, N. (1977) *De komende ondernemersrevolutie*. Den Haag, SMO

Ministerie van Economische Zaken (1999a) *De Ondernemende Samenleving. Meer Kansen, Minder Belemmeringen voor Ondernemerschap*. Den Haag,
Ministerie van Economische Zaken (1999b) *Nota Ruimtelijk Economisch Beleid*. Den Haag

Ministerie Economische Zaken /Economisch Instituut Midden- en Kleinbedrijf (2001) *New Economy: New Entrepreneurs. Series: Entrepreneurship in the Netherlands*. Den Haag/Zoetermeer

Ministerie Economische Zaken /Economisch Instituut Midden- en Kleinbedrijf (2002) *Innovative Entrepreneurship. New Policy Challenges! Series: Entrepreneurship in the Netherlands*. Den Haag/Zoetermeer

Ministerie Economische Zaken /Economisch Instituut Midden- en Kleinbedrijf (2003) *Knowledge Transfer: Developing High-Tech Ventures. Series: Entrepreneurship in the Netherlands*. Den Haag/Zoetermeer

Nelson, R.R. and R.G. Winter (1982) *An evolutionary theory of economic change*. Cambridge Mass.: Harvard University Press

Stam, E. (2003) *Why Butterflies don't Leave*. Dissertatie, Universiteit Utrecht

The Economist (1995) The puzzling infirmity of America's small firms. The Economist February 18th, 1995

Wever, E. (1984) Nieuwe bedrijven in Nederland. Assen, van Gorcum

Wissen, L. van (2004) Bedrijvendemografie, in: *Rooilijn*, 2004(5): 226-231